

Agnieszka KACZYŃSKA

Szkoły średnie w Częstochowie na przełomie XIX i XX wieku

W końcu XIX w. na skutek rozbudowy różnych zakładów przemysłowych i otwarcia Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej Częstochowa zaczęła się rozwijać. Nastąpiło wtedy również ożywienie w ruchu oświatowym¹.

Wcześniej szkolnictwo w mieście rozwijało się w powolnym tempie. W 1861 r. Częstochowa dysponowała czterema szkołami elementarnymi, jedną szkołą cztero-klasową i jedną pensją żeńską. Warunki lokalowe tych szkół były nie najlepsze. Podobnie przedstawiała się sytuacja nauczycieli. Utrzymywali się oni głównie ze składki szkolnej, dodatki z kasy miejskiej były niewielkie i nie wystarczały na pokrycie nawet najważniejszych potrzeb.

Rozwój szkolnictwa średniego w Częstochowie był związany z reformą Aleksandra Wielopolskiego², wtedy to w 1862 r. została powołana szkoła powiatowa specjalna, która później została przekształcona na 8-klasowe gimnazjum męskie. Ważnym momentem dla rozwoju średniego szkolnictwa częstochowskiego był także rok 1905, kiedy to na fali strajku szkolnego w 1906 roku powstały dwie prywatne szkoły średnie męskie z wykładowym językiem polskim: 8-klasowe gimnazjum Waleriana Kuropatwińskiego i 8-klasowe gimnazjum Czesława Bagińskiego.

W 1909 r., jak informuje ówczesny przewodnik po Częstochowie, miasto dysponowało siedmioma szkołami średnimi³, trzema szkołami męskimi i czterema pensjami żeńskimi. Wśród nich była jedna szkoła państwowa, resztę stanowiły szkoły prywatne.

¹ J. Wójcicki, *Z dziejów szkolnictwa częstochowskiego*, [w:] *Literatura i społeczeństwo*, red. Z.J. Mikołajtis, Częstochowa 1980, s. 91.

² S. Szymański, *Z rodowodu walki o szkołę średnią w Częstochowie*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1963, nr 1, s. 23.

³ *Przewodnik po Częstochowie i okolicy*, Warszawa 1908, s. 58 – 59.

Tabela 1. Częstochowskie szkoły średnie na przełomie XIX/XX w.

Lp.	Właściciel szkoły	Rodzaj szkoły	Liczba klas
1	Męskie Gimnazjum Państwowe	męska	8
2	Gustaw Kościński	męska	8
3	Czesław Bagiński	męska	8
4	Zofia Garztecka	żeńską	7
5	Wacława Golczewska-Chrzanowska	żeńską	7
6	Leonia Komar	żeńską	5
7	Maria Słowikowska	żeńską	5

Źródło: *Przewodnik po Częstochowie i okolicy*, Warszawa 1908, s. 58 – 59.

Celem niniejszego artykułu jest wykazanie i scharakteryzowanie szkół średnich, które funkcjonowały w Częstochowie na przełomie XIX i XX w.

Za pierwszą częstochowską szkołą średnią uznaje się rządowe gimnazjum męskie (dzisiejsze Liceum im. Henryka Sienkiewicza). Szkoła ta powstała w 1862 r. jako szkoła powiatowa specjalna. Została założona w budynku poklasztornym i początkowo miała pięć klas. Podlegała Łódzkiej Dyrekcji Szkolnej, a jej pierwszym kierownikiem był Adam Bar. Po upadku powstania styczniowego w 1867 r. ze szkoły powiatowej utworzono czteroklasowe progimnazjum filologiczne z wykładowym językiem rosyjskim. W następnych latach dodając po jednej klasie, utworzono w 1887 r. już pełne ośmioklasowe gimnazjum⁴. W okresie wojny, w latach 1915/16, po uzupełnieniu personelu nauczycielskiego powstało tu ośmioklasowe Gimnazjum Męskie Towarzystwa Opieki Szkolnej pod dyrekcją Wacława Płodowskiego⁵. 8 sierpnia 1918 roku gimnazjum to zostało upaństwowione, a od listopada tego roku otrzymało nazwę I Gimnazjum Państwowe im. H. Sienkiewicza⁶. Od lat 60. w związku z ustawą o rozwoju oświaty szkoła została przekształcona na liceum ogólnokształcące i do dziś funkcjonuje pod nazwą Liceum Ogólnokształcące im. H. Sienkiewicza.

Częstochowska rządowa szkoła średnia była typowym gimnazjum klasycznym. Zaspokajała potrzeby oświatowe miasta i regionu, a oprócz częstochowian jej uczniami byli również uczniowie przeniesieni z Warszawy, Wilna i Łodzi⁷.

W 1865 r. naukę w niej pobierało 226 uczniów, wśród których było 17 synów szlachty, 45 dzieci urzędników, 4 wojskowych, ponadto w szkole uczyło się 158 uczniów pochodzenia mieszczańskiego i 2 synów chłopskich. W tym roku w szkole wykładało 9 nauczycieli. W roku szkolnym 1866/67 do szkoły uczęszczało 208 uczniów, a na rok szkolny 1867/68 zapisało się tylko 148, w tym 7 od-

⁴ F. Sobalski, *Częstochowa w latach 1826 – 1905*, [w:] *Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych*, red. S. Karkowski, Katowice 1964, s. 107.

⁵ J. Prüffer, *Szkolnictwo w Częstochowie w okresie wojny*, Częstochowa 1916, s. 14.

⁶ A. Chłap, *Z dziejów gimnazjum i liceum im. Henryka Sienkiewicza w Częstochowie*, „Ziemia Częstochowska”, t. XI, Częstochowa 1976, s. 151 – 154.

⁷ I. Psykała, *Wychowankowie częstochowskiego gimnazjum rządowego w ruchu niepodległościowym*, „Ziemia Częstochowska”, t. XVII, Częstochowa 1990, s. 198.

padło w ciągu roku szkolnego, a jedynie 79 otrzymało promocje do wyższych klas. W roku 1904 gimnazjum liczyło 437 uczniów⁸, a w roku szkolnym 1906/07 287 uczniów. Wśród nich było 160 katolików, 62 prawosławnych, 51 Żydów i 14 ewangelików⁹.

Gimnazjum od początku swojego istnienia posiadało bibliotekę (przejęło ją po szkole powiatowej), w której znajdowały się 663 tomy książek. Prenumerowano tu szereg czasopism i gazet, między innymi: „Bibliotekę Warszawską”, „Pamiętnik Naukowy”, „Przyjaciela Dzieci”, „Rodzinę”, „Dziennik Warszawski”, „Gazetę Łódzką” i inne¹⁰.

W szkole wśród nauczycieli większość stanowili Rosjanie. Natomiast nauczyciele Polacy mimo niskiego wynagrodzenia pracowali głównie po to, aby stanowić oparcie moralne dla uczącej się młodzieży¹¹. Do tych, którzy położyli duże zasługi na polu wychowania młodzieży w duchu polskości, należeli między innymi: Marek Wigurski, Jan Wołyński, Antoni Janczak oraz Franciszek Jüttner.

Antoni Janczak objął stanowisko prefekta szkoły w listopadzie 1880 r. Niestety, w lipcu 1889 r. decyzją kuratora Okręgu Naukowego Warszawskiego, Apuchtina, został zwolniony z zajmowanego stanowiska, gdyż zabronił uczniom katolikom brania udziału w nabożeństwie prawosławnym z okazji poświęcenia ołtarza na cześć cara Aleksandra III¹².

Podobny los spotkał księdza F. Jüttnera, który w 1894 r. odmówił złożenia przysięgi wierności carowi Mikołajowi II. Ponieważ prefekt szkoły nie chciał złożyć owej przysięgi w języku rosyjskim, został usunięty z zajmowanego stanowiska¹³.

Wielkim nauczycielem patriotą był również Jan Wołyński. Posadę wykładowcy w częstochowskim gimnazjum objął on w 1892 r.¹⁴ Jako polonista wyróżnił się głównie tym, że wprowadził do klas VII i VIII naukę języka polskiego, a także tym, iż wbrew zaleceniom władz i ostrzeżeniom kolegów nauczał tego przedmiotu w języku ojczystym. Wołyński swych uczniów w niższych klasach gimnazjum nauczał ortografii, w efekcie czego pisali oni niemal bezbłędnie. Z uczniami klas średnich (IV, V, VI) ćwiczył streszczanie przeczytanych utworów doby staropolskiej. Natomiast z uczniami ostatnich klas, tj. VII i VIII, realizował kurs literatury nowszej. Na zajęciach tych omawiał dzieła romantyków. Te utwory, które były dozwolone przez władze carskie, czytali uczniowie. Natomiast te, które były niedopuszczone do programu szkolnego, czytał Wołyński¹⁵.

⁸ F. Sobalski, dz. cyt., s. 107.

⁹ S. Nowak, *Z moich wspomnień*, Częstochowa 1934, s. 102.

¹⁰ F. Sobalski, dz. cyt., s. 107.

¹¹ J. Wójeicki, dz. cyt., s. 95.

¹² A. Janczak, *Pamiętniki*, „Ziemia Częstochowska”, t. II, Częstochowa 1938, s. 13 – 25.

¹³ F. Jüttner, *Pamiętniki*, „Ziemia Częstochowska”, t. II, Częstochowa 1938, s. 40 – 41.

¹⁴ J. Wołyński, *Wspomnienia z czasów szkolnictwa rosyjskiego w byłym Królestwie Polskim 1868 – 1915*, Warszawa 1936, s. 71.

¹⁵ B. Kulka, *Edukacja polonistyczna w szkole średniej w latach 1870 – 1918. Wybrane uwarunkowania*, cz. I, Częstochowa 2005, s. 266.

O polskość, przeciwko rusyfikacji walczyli również uczniowie gimnazjum. Ich działalność możemy podzielić na dwa okresy. Pierwszy do 1905 r., kiedy to w latach osiemdziesiątych, dziewięćdziesiątych XIX w. z potrzeby uczenia się rzeczy nowych zakładali tajne kółka samokształceniowe. Drugi to od 1905 r., kiedy to pod wpływem masowych wystąpień strajkujących grup społecznych sami zorganizowali strajk szkolny.

Z organizacji uczniowskich, które powstały w gimnazjum, na uwagę zasługuje tajne kółko samokształceniowe, którego celem była nauka historii i literatury polskiej. Kółko to powstało w roku szkolnym 1890/91, a jego głównym inicjatorem i założycielem był syn właściciela fabryki maszyn rolniczych w Gidlach, uczeń VII klasy Antoni Sucheni. Obok niego w działalność byli zaangażowani między innymi Władysław Tokarz — późniejszy profesor historii, oraz bracia Jeziorowscy. Programowo organizacja miała mieć charakter narodowy i poniekąd religijny, w efekcie czego była wspierana przez księdza F. Jüttnera — prefekta gimnazjum. Pomagał jej również znany księgarz częstochowski – pan Kunowski, który zaopatrywał uczniów w nielegalne publikacje, wśród których były między innymi dzieła Bolesława Limanowskiego i Maurycego Mochnackiego. W ramach działalności kółka W. Tokarz prowadził dla kolegów zajęcia z literatury polskiej, a A. Sucheni z historii Polski. Historię Polski wykladał on na podstawie książki Szujskiego. Kółko miało także swoją biblioteczkę założoną z drobnych składek uczniowskich. Przez pewien czas wydawało także własne, hektografowe czasopismo. W roku 1892, aby zapewnić ciągłość funkcjonowania kółka zaangażowano do jego działalności uczniów ówczesnych klas VII i VIII. Nie wiadomo jednak, jak długo organizacja działała i czy przetrwała do wydarzeń strajkowych w 1905 r.¹⁶

Ważnym wydarzeniem w życiu szkoły, mającym duży wpływ na dalsze losy średniego szkolnictwa częstochowskiego, był strajk szkolny. Na początku 1905 roku młodzież gimnazjum, nieobojętna na wydarzenia rewolucyjne w Królestwie Polskim, sama się do niego przyłączyła. W przedsięwzięciu tym na przełomie lutego i marca oprócz uczniów szkoły rządowej udział wzięły także uczennice prywatnych pensji częstochowskich oraz uczniowie prywatnej szkoły Meyera. Strajkująca młodzież w swym memoriale domagała się głównie wprowadzenia języka polskiego jako języka wykładowego, zniesienia systemu policyjnego w szkole, zniesienia cenzury, wprowadzenia swobody w organizowaniu organizacji uczniowskich, równouprawnienia kobiet i mężczyzn, a także możliwości współdecydowania społeczeństwa w urządzaniu szkolnictwa¹⁷. Wśród uczniów gimnazjum doniosłą rolę przy organizowaniu strajku odegrali między innymi: Zygmunt, Gustaw, Rudolf i Julian Dreszerowie, Marian Januszajtis, Witalis i Kazimierz Michalscy, Tadeusz i Stefan Wolscy oraz Henryk Jabłoński. W Częstochowie strajk odbył się w ten sposób, że młodzież gimnazjum opuściła szkołę i nigdy do niej nie powróciła. Gimnazjaliści wyszli na ulicę i, doszedłszy

¹⁶ I. Psykała, dz. cyt., s. 199.

¹⁷ H. Rola, *Poryw młodzieży gimnazjalnej w Częstochowie*, „Nad Wartą” 1958, nr 3, s. 4 – 5.

do mostu kolejowego w II Alei, rozeszli się do domów. Opuszczenie szkoły przez młodzież wywarło silne wrażenie na społeczeństwie polskim w Częstochowie¹⁸.

Znaczna część uczniów gimnazjum biorących udział w strajku w późniejszym okresie swojego życia była związana z różnymi organizacjami społeczno-politycznymi nie tylko w mieście, ale i w całym państwie. Należeli do nich między innymi: Karol Rożkowski-Rozenfeld — lekarz, jeden z najbliższych współpracowników dr. W. Biegańskiego, w latach dwudziestych organizator jednej z najlepszych poradni przeciwgruźliczych w Polsce, Władysław Tokarz — jeden z najwybitniejszych historyków okresu międzywojennego, a także Jan Prüffer — znany entomolog, wykładowca zoologii na Uniwersytecie im. Stefana Batorego w Wilnie oraz organizator wydziału matematyczno-przyrodniczego w Uniwersytecie im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wielu uczestników strajku szkolnego zostało później również oficerami wojska polskiego, należeli do nich m.in.: Stanisław Burchardt-Bukacki, Janusz Głuchowski, Marian Januszajtis oraz Gustaw Dreszer¹⁹.

Drugą częstochowską szkołą średnią funkcjonującą na przełomie XIX i XX w. była 6-klasowa pensja żeńska Kazimierzy Garbalskiej (późniejsza szkoła Wacławy Golczewskiej-Chrzanowskiej, a dzisiejsze I Liceum Ogólnokształcące im. Juliusza Słowackiego). Szkoła ta jak wynika z opracowania Józefa Wójcickiego została założona w 1879 roku przy ulicy Teatralnej²⁰. Do roku szkolnego 1905/06 funkcjonowała jako 6-klasowa pensja. Natomiast już w roku 1906 staraniami władz szkoły została przekształcona w 7-klasowy zakład naukowy żeński²¹. Do roku 1907 przełożoną szkoły była K. Garbalska. Jednak po jej śmierci w 1908 r. przełożoną została Wacława Chrzanowska²². Od 1920 r. szkoła zaczęła funkcjonować jako Gimnazjum Filologiczne Żeńskie, a od 1922 r. wraz ze szkołą Marii Słowikowskiej została połączona w szkołę państwową i otrzymała nazwę Gimnazjum Państwowe Żeńskie im. Juliusza Słowackiego²³. Od 1954 r. do dnia dzisiejszego szkoła funkcjonuje jako I Liceum Ogólnokształcące im. Juliusza Słowackiego²⁴. Możemy więc stwierdzić, że gimnazjum rządowe było najstarszą szkołą męską, a szkoła K. Garbalskiej najstarszą szkołą żeńską w mieście.

Niestety, szczątkowe dane archiwalne nie pozwalają na dogłębną analizę działalności i organizacji szkoły. Z zachowanego materiału archiwalnego wiemy, że w roku szkolnym 1897/08 szkoła liczyła pięć klas i jedną klasę przygoto-

¹⁸ A. Chlap, dz. cyt., s. 145 – 146.

¹⁹ I. Psykała, dz. cyt., s. 204 - 205.

²⁰ J. Wójcicki, dz. cyt., s. 97.

²¹ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej APL), zespół Łódzka Dyrekcja Szkolna (dalej LDS), sygn. 2402, k. 51.

²² Taka informacja pojawiła się w gazecie lokalnej „Goniec Częstochowski” z dnia 31. 08. 1908 r.

²³ J. Wójcicki, dz. cyt., s. 97.

²⁴ E. Głowacka-Szlaga, *Pierwsze Liceum Ogólnokształcące im. Juliusza Słowackiego w Częstochowie w latach 1907 – 1997*, Częstochowa 1997, s. 6.

wawczą, w roku 1899/1900 posiadała wraz z klasą przygotowawczą już siedem klas²⁵, podobnie przedstawiała się sytuacja w roku szkolnym 1904/05. Natomiast w rok później liczba klas zmniejszyła się do pięciu. W tym roku szkolnym spadła także prawie o 30% liczba uczennic. W roku szkolnym 1904/05 do szkoły Garbalskiej uczęszczało 201 uczennic, a w roku 1905/06 ich liczba spadła do 131²⁶. Spadek liczby uczennic najprawdopodobniej był spowodowany strajkiem szkolnym w 1905 r., w Częstochowie, w którym zapewne udział brały również uczennice pensji.

Do szkoły uczęszczały głównie Polki wyznania katolickiego. Zdarzało się jednak, że uczęszczały także Niemki i Rosjanki. W roku szkolnym 1899/1900 w szkole uczyło się na przykład 11 Rosjaniek i 6 Niemek, a w 1904/5 14 Rosjaniek i 11 Niemek²⁷.

Tabela 2. Struktura wyznaniowa uczennic szkoły K. Garbalskiej

Wyznanie religijne	Rok szkolny			
	1897/8	1899/1900	1904/5	1905/6
Katolickie	116	164	128	92
Mojżeszowe	45	54	48	32
Prawosławne	6	11	14	7
Luterańskie	6	5	11	-
Inne	-	1	-	-
Liczba uczennic ogółem	173	235	201	131

Źródło: APL, LDS, sygn. 2402, k. 8, 17, 26, 38.

W szkole K. Garbalskiej w roku szkolnym 1899/1900 nauczano takich przedmiotów, jak: religia, j. rosyjski, j. niemiecki, j. francuski, j. polski, arytmetyka, matematyka, nauki przyrodnicze, geografia, geografia Rosji, historia, historia Rosji, fizyka, rysunek, prace ręczne i kaligrafia. Najwięcej uwagi poświęcano nauce języków, zwłaszcza języka rosyjskiego, który w tamtym czasie był językiem wykładowym. Na naukę języka polskiego przeznaczono dwie godziny tygodniowo. Zajęcia odbywały się sześć dni w tygodniu od poniedziałku do soboty włącznie²⁸.

²⁵ APL, LDS, sygn. 2402, k. 8.

²⁶ Tamże, k. 26, 38.

²⁷ Tamże, k. 17, 26, 38.

²⁸ APL, LDS, sygn. 2403, k. 7.

Tabela 3. Tygodniowa siatka godzin w szkole K. Garbalskiej w roku szkolnym 1899/1900

Lp.	Nazwa przedmiotu	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV	Klasa V	Klasa VI	Ogółem
1.	Religia	2	2	2	2	2	2	12
2.	J. rosyjski	5	5	5	4	4	4	27
3.	J. francuski	3	4	3	3	4	4	21
4.	J. niemiecki	4	4	3	3	3	4	21
5.	J. polski	2	2	2	2	2	2	12
6.	Matematyka	3	3	3	3	3	4	19
7.	Geografia	3	2	2	2	1	-	10
8.	Geografia Rosji	-	-	-	-	2	-	2
9.	Historia	-	-	2	-	-	2	4
10.	Historia Rosji	-	-	-	-	2	2	4
11.	Nauki przyrodnicze	-	-	-	2	2	-	4
12.	Fizyka	-	-	-	-	-	3	3
13.	Prace ręczne	2	2	2	2	2	-	10
14.	Rysunek	2	2	2	2	2	2	12
15.	Kaligrafia	2	2	-	-	-	-	4

Źródło: APL, ŁDS, sygn. 2403, k. 7

W szkole funkcjonowała także klasa przygotowawcza, w której oprócz języków obcych koncentrowano się również na nauce rachowania i pisania.

Tabela 4. Tygodniowa siatka godzin w klasie przygotowawczej szkoły K. Garbalskiej w roku 1899/1900

Lp.	Nazwa przedmiotu	Liczba godzin tygodniowo
1	Religia	2
2	J. rosyjski	5
3	J. francuski	3
4	J. polski	1
5	Arytmetyka	4
6	Kaligrafia	5

Źródło: APL, ŁDS, sygn. 2403, k. 7

Jeżeli chodzi o kadre pedagogiczną szkoły, to z cząstkowych danych archiwalnych wynika, że w 1899/1900 w szkole nauczało 14 nauczycieli — w ciągu roku szkolnego doszedł jeszcze jeden. W 1904/05 r. kadre stanowiło 17 pedagogów, a w rok później 14. W roku szkolnym 1904/05 wśród grona pedagogicznego było: 9 katolików, 4 żydów i 4 wyznawców prawosławia.

W roku szkolnym 1899/1900 w pensji K. Garbalskiej uczennice wyznania katolickiego religii nauczał ks. Adam Markowski, a języka polskiego Edmund Nawrocki. Do nauczycieli szkoły należał także Markus Leder²⁹.

Ważnym wydarzeniem mającym wpływ na rozwój częstochowskiego szkolnictwa średniego był wcześniej już wspomniany strajk szkolny. Po tym jak młodzież gimnazjum rządowego opuściła mury szkoły pilną potrzebą stało się założenie polskiej szkoły średniej³⁰. Efektem tych wydarzeń było utworzenie dwóch, prywatnych szkół średnich. W 1906 r. utworzono pierwsze męskie 8-klasowe gimnazjum Waleriana Kuropatwińskiego, a w 1907 r. gimnazjum filologiczne Czesława Bagińskiego³¹.

Szkoła W. Kuropatwińskiego dała początek polskiemu szkolnictwu prywatnemu, była też pierwszą szkołą społeczną. Należała ona nie do jednej osoby, lecz grupy udziałowców. Do grona jej współzałożycieli zalicza się między innymi tak znane i zaangażowane w działalność społeczną osoby, jak: dr G. Pisarzewski, dr J. Marczewski, dr W. Wrześniowski, inż. Gryżewski, rejent Władysław Malkowski, inż. Reklewski, dr Edward Kohn, M. Neufeld, inż. Feliks Oppman, a także dr Stanisław Nowak, dr Władysław Biegański i dr Karol Rozenfeld. W pierwszej wersji grono udziałowców składało się z czternastu osób. Byli to głównie lekarze, inżynierowie i prawnicy.

Jeżeli chodzi o przynależności do partii politycznych, w Komitecie udziałowców było pięciu członków Związku Demokracji Polskiej oraz dwóch jej sympatyków, dwóch założycieli było członkami Polskiej Partii Socjalistycznej, a jeden jej sympatykiem. Ponadto komitet założycielski składał się z jednego narodowca, jednego konserwatysty i dwóch członków, którzy nie należeli do żadnej partii. Obecność tylko jednego przedstawiciela narodowców i brak reprezentantów bloku katolickiego spowodowało krytykę ze strony obozu klerykałnego, który zarzucał przyszłej szkole, że jest bezwyznaniowa i masonska.

Do września 1905 roku liczba udziałowców szkoły zwiększyła się jednak do trzydziestu osób, a zebrany kapitał pozwolił na otwarcie w roku 1906/07 nowej szkoły. W taki sposób powstała pierwsza prywatna, polska szkoła średnia. Założyciele, aby spłacić dług wobec strajkującej w 1905 r. młodzieży utworzyli od razu szkołę 8-klasową³². W końcu sierpnia 1906 r. do szkoły zapisało się 400 uczniów, do klas wyższych (V – VIII) — 89 resztę stanowili uczniowie klas niższych.

Gimnazjum zostało uruchomione 18 września 1906 r. w budynku dawnej szkoły Lamparskiego. Jego pierwszym dyrektorem został Walerian Kuropatwiń-

²⁹ APL, LDS, sygn. 2402, 2403.

³⁰ S. Nowak, dz. cyt., s. 100.

³¹ B. Snoch, *Z dziejów szkolnictwa w Częstochowie i w regionie częstochowskim w latach 1918 – 1990*, Częstochowa 1998, s. 46.

³² W. Palus, *Życie społeczno-polityczne w Częstochowie w latach rewolucji 1905 – 1907*, Częstochowa 2003, s. 217 – 218.

ski, kierownik czteroklasowej szkoły prywatnej w Rawie, a także wychowawca zasłużonej szkoły prywatnej Wojciecha Górskiego w Warszawie.

Program szkoły zasadniczo odbiegał od programu rosyjskich gimnazjów państwowych. Jego głównym celem było przygotowanie młodzieży do życia, ale także wychowanie młodzieży w duchu narodowym. Realizując taki cel kształcąco-wychowawczy, szkoła opierała się na ogólnokształcącym specjalnie opracowanym przez Kuropatwińskiego planie nauczania³³.

Tabela 5. Wykaz przedmiotów nauczanych w szkole W. Kuropatwińskiego w roku szkolnym 1907/08

Lp.	Nazwa przedmiotu	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV	Klasa V	Klasa VI	Klasa VII	Klasa VIII	Ogółem
1.	Religia	2	2	2	2	2	2	2	2	16
2.	J. polski	4	4	3	3	3	3	3	4	27
3.	J. rosyjski	4	4	3	3	3	3	3	4	27
4.	J. niemiecki	4	4	3	3	3	3	3	2	25
5.	J. francuski	-	4	3	3	3	3	3	3	22
6.	Łacina	-	-	3	4	3	3	3	3	19
7.	Greka	-	-	-	-	3	3	3	2	11
8.	Historia	-	-	2	2	2	2	2	2	12
9.	Historia Rosji	-	-	-	-	1	1	1	1	4
10.	Historia sztuki	-	-	-	-	1	1	-	1	3
11.	Geografia	2	2	3	1	-	-	-	-	8
12.	Geografia Rosji	-	-	-	2	-	-	-	-	2
13.	Historia nauk przyrodniczych	2	2	2	2	2	3	2	-	15
14.	Fizyka	-	-	-	-	2	2	2	2	8
15.	Kosmografia	-	-	-	-	-	-	-	2	2
16.	Arytmetyka	4	3	3	-	-	-	-	-	10
17.	Algebra	-	-	1	2	2	2	3	-	10
18.	Geometria	-	-	-	-	2	-	2	-	4
19.	Trygonometria	-	-	-	-	-	2	-	-	2
20.	Matematyka	-	-	-	-	-	-	-	4	4
21.	Analiza geometryczna	-	-	-	-	-	1	-	-	1
22.	Ślōjd	2	2	-	-	-	-	-	-	4
23.	Logika	-	-	-	-	-	-	-	2	2
24.	Psychologia	-	-	-	-	-	-	-	1	1
25.	Prawoznawstwo	-	-	-	-	-	1	-	-	1
26.	Kaligrafia	2	-	-	-	-	-	-	-	2
27.	Rysunek	2	2	2	2	1	1	2	-	12
28.	Modelowanie	2	2	2	2	-	-	-	-	8
29.	Gimnastyka	2	2	2	2	1	-	1	-	10

Źródło: APL, ŁDS, sygn. 2395.

³³ S. Nowak, dz. cyt., s. 100 – 104.

Oprócz interesującego programu nauczania szkoła odznaczała się także doborową kadrą nauczycielską. Wśród personelu nauczycielskiego do grona wykładowców w pierwszym roku funkcjonowania szkoły należały między innymi tak znane i cenione w Częstochowie osoby, jak: dr W. Biegański, dr K. Rozenfeld oraz Marek Wigurski, zasłużony częstochowski nauczyciel, który położył duże zasługi w wychowaniu młodzieży w duchu polskości. Marek Wigurski w szkole Kuropatwińskiego nauczał łaciny, W. Biegański logiki, a K. Rozenfeld psychologii. Oprócz tych osobistości grono nauczycieli tworzyli fachowo wykształceni pedagodzy, zaliczyć do nich możemy: nauczyciela matematyki i fizyki Sylwestra Klebanowskiego, Edwarda Minkiewicza (nauki przyrodnicze), Mariana Zaremskiego (rysunki i kaligrafia) czy rejenta Malkowskiego (prawoznawstwo). W szkole Kuropatwińskiego pierwszym nauczycielem języka polskiego był Zbigniew Wojczyński, później zatrudniono dodatkowo Norberta Barlickiego. Barlicki oprócz j. polskiego nauczał także logiki i psychologii. Religii nauczali ks. Zygmunt Sędzimir i ks. Michał Ciesielski. Lekarzem szkolnym został S. Nowak³⁴. Walerian Kuropatwiński oprócz funkcji dyrektora nauczał w szkole również przedmiotów przyrodniczych³⁵. Warto wspomnieć, że jako dyrektor i przyrodnik wniósł duże zasługi w funkcjonowanie szkoły. Jego zasługą było głównie to, że przez dwa lata pełnienia tej funkcji wyposażył szkołę w liczne pomoce naukowe, między innymi we wszelkie dostępne aparaty do gabinetu fizycznego. Ponadto urządził laboratorium chemiczne, zgromadził wiele cennych eksponatów przyrodniczych, wreszcie stworzył mały ogród zoologiczny, który stał się później atrakcją Częstochowy³⁶.

Kuropatwiński był dyrektorem przez dwa lata. Jednak jego brak umiejętności w administrowaniu szkołą doprowadził do dużego deficytu finansowego. W konsekwencji w maju 1908 r., kiedy deficyt szkoły przekroczył sumę większą, niż wcześniej zakładano, Kuropatwińskiemu podziękowano za pracę i osiągnięcia pedagogiczne i usunięto go z funkcji dyrektora.

W ten sposób skończyła się w Częstochowie działalność szkoły społecznej. Od nowego roku szkolnego dyrektorem wybrano bowiem Gustawa Kościńskiego. Człowieka, którego głównym celem, zdaniem Nowaka, było „przejęcie gimnazjum na siebie”³⁷.

Od roku szkolnego 1908/9, a więc od momentu przejęcia przez G. Kościńskiego funkcji dyrektora, szkoła zmieniła swój charakter, część przedmiotów została zlikwidowana, a na ich miejsce wprowadzono inne, zmieniła się też kadra nauczycielska. Z planu nauczania wycofano na przykład psychologię, prawoznawstwo i logikę, a wprowadzono propedeutykę filozoficzną³⁸. Jeżeli zaś chodzi o kadrę pedagogiczną, z wyżej wymienionych nauczycieli ubyli między in-

³⁴ Tamże, s. 106 – 118.

³⁵ APL, LDS, sygn. 2395.

³⁶ J. Wójcicki, dz. cyt., s. 95.

³⁷ S. Nowak, dz. cyt., s. 118 – 120.

³⁸ APL, LDS, sygn. 2394.

nymi N. Barlicki, Sadowski i Z. Wojczyński. Z poprzedniej kadry pozostali jeszcze tacy nauczyciele, jak: S. Klebanowski, Stanisław Chrzanowski i M. Zarembki³⁹. Jednak już w rok później matematyki nie nauczał Klebanowski, a Olearski. Prefektem szkoły został natomiast ks. Magott, a nauczycielami j. polskiego — Pawiński i Kosieracki. Gustaw Kościński zgodnie ze swoim wykształceniem nauczał fizyki. Funkcje lekarza szkolnego pełnił nadal S. Nowak.

Biorąc pod uwagę podręczniki, jakie obowiązywały w szkole G. Kościńskiego, w 1908/09 r. religii, języka polskiego, arytmetyki, geometrii, fizyki, łaciny nauczano z podręczników polskich. Religii w klasie I uczono według *Katechizmu* ks. Sokolika, w klasie II korzystano z *Historii biblijnej Starego Testamentu* Kowalskiego, w klasie III obowiązywała *Historia biblijna Nowego Testamentu* T. Dąbrowskiego, w klasie V korzystano z *Etyki katolickiej* ks. Szczeklika, a w klasach VI, VII i VIII obowiązywała *Historia Kościoła* Wopplera. Języka polskiego w klasach od I do IV nauczano według podręczników Henryka Gallego. W klasie I korzystano z *Wypisów polskich. Część I*, w II z *Wypisów polskich. Część II*, w III z *Wypisów. Część III*, a w IV z *Wypisów. Część IV*. W klasach starszych V i VI obowiązywały podręczniki Ignacego Chrzanowskiego. W klasie V była to *Historia literatury polskiej*, a w VI *Historia literatury polskiej z wypisaniami*. W klasie VII i VIII korzystano z *Historii literatury polskiej. Część IV* – Króla i Nitowskiego oraz z *Wypisów do historii literatury polskiej. Część II* W. Nowickiego. Ponadto w klasie I do nauki gramatyki obowiązywał podręcznik Niewiadomskiej i Boguckiej *Drugi rok gramatyki*, w klasie II *Początki gramatyki języka polskiego* Drzewieckiego, a w III *Krótką składnią języka polskiego*. Arytmetyki nauczano w oparciu o podręczniki Stanisława Thomasa. W klasie I były to: *Zbiór zadań arytmetycznych. Część II*, i *Krótką teorią arytmetyki. Książka ucznia. Część I*, w klasie II *Zbiór zadań arytmetycznych. Część III* oraz *Krótką teorią arytmetyki. Część II. Książka ucznia*. W klasach V i VI do geometrii korzystano ze *Zbioru zadań* Przewalskiego, a w klasie VII do trygonometrii obowiązywał podręcznik Niewęglowskiego *Trygonometria*. Łaciny nauczano z książek Krasnowolskiego i ze słownika Kuncewicza. Do nauczania fizyki w klasie VI i VII obowiązywały podręczniki napisane przez Sporzyńską. Do przedmiotu propedeutyka filozoficzna korzystano natomiast z podręcznika do logiki autorstwa W. Biegańskiego.

Szkoła G. Kościńskiego posiadała także swoją bibliotekę, w której z roku na rok zwiększała się liczba książek. W 1908 r. znajdowało się tutaj 2503 tomów, w 1909 r. — 2585, a w 1910 r. — 2756⁴⁰.

W roku 1910 szkoła przekształciła się w uczelnię typu realnego z naukami przyrodniczymi na pierwszym planie⁴¹. Społeczeństwo i nauczyciele, tracąc jednak zaufanie do Kościńskiego, zaczęli się starać o założenie nowego gimna-

³⁹ S. Nowak, dz. cyt., s. 114.

⁴⁰ APL, ŁDS, sygn. 2394.

⁴¹ J. Wójcicki, dz. cyt., s. 96.

zjum, w efekcie czego szkoła Kościńskiego uległa dezorganizacji, a w Częstochowie pod opieką Towarzystwa Opieki Szkolnej powstało nowe gimnazjum⁴².

Zarówno za czasów W. Kuropatwińskiego, jak i G. Kościńskiego wbrew wcześniejszym obawom w szkole uczyli się głównie katolicy. Jeżeli zaś chodzi o liczbę uczniów, rocznie kształtowała się ona na poziomie 300.

Tabela 6. Struktura wyznaniowa uczniów szkoły W. Kuropatwińskiego (G. Kościńskiego)

Wyznanie	Rok szkolny				
	1906/7	1907/8	1908/9	1911/12	1912/13
Katolickie	363	260	237	240	221
Mojżeszowe	35	26	33	57	62
Ewangelickie	2	6	2	5	5
Liczba uczniów ogółem	400	292	272	302	288

Źródło: APL, LDS, sygn.2394, 2395.

Poza gimnazjum W. Kuropatwińskiego na fali rewolucji powstał także w Częstochowie drugi 8-klasowy męski zakład naukowy Czesława Bagińskiego. Szkoła ta została założona w 1907 r. przy ul. Szkolnej i jak podaje ówczesny przewodnik, w 1909 r. uczyło się w niej około 240 uczniów⁴³.

Rok 1908 okazał się niefortunny dla szkolnictwa polskiego. W tym bowiem roku 24 maja Rada Ministrów podjęła decyzję, że tylko Rosjanie i w języku rosyjskim mają prawo do nauczania j. rosyjskiego, historii i geografii powszechnej Rosji⁴⁴. W Częstochowie jednak w tym roku powstały dwie prywatne szkoły średnie: prywatna 7-klasowa pensja żeńska Leonii Komar i żeński zakład naukowy Marii Słowikowskiej.

Szkoła M. Słowikowskiej została założona w 1908 r. przy ulicy Teatralnej 26. Od chwili otwarcia cieszyła się dużym zaufaniem społeczeństwa i zyskała sobie opinię najlepszego gimnazjum żeńskiego w Częstochowie i okolicach.

Według rocznika statystycznego z 1909 r. szkoła ta posiadała cztery klasy⁴⁵. W roku szkolnym 1911/12 ich liczba zwiększyła się do sześciu⁴⁶, a od 1912/13 zaczęła funkcjonować jako szkoła 7-klasowa⁴⁷. W związku z wydarzeniami wo-

⁴² S. Nowak, *Z moich wspomnień*, część III, Częstochowa 1994, s. 39.

⁴³ *Przewodnik po Częstochowie i okolicy...*, s. 58 – 60.

⁴⁴ J. Niklewska, *Prywatne szkoły średnie w Warszawie 1905 – 1915*, Warszawa 1987, s. 18.

⁴⁵ *Przewodnik po Częstochowie i okolicy...*, s. 59.

⁴⁶ APL, LDS, sygn. 2446, k. 182.

⁴⁷ Tamże, k. 332.

jennymi w roku szkolnym 1914/15 zawiesiła swoją działalność, ale w roku następnym została uruchomiona na nowo⁴⁸.

W Gimnazjum M. Słowikowskiej językiem wykładowym był język rosyjski. Natomiast język polski należał do zajęć nadobowiązkowych i nauczano go w liczbie 12 godzin tygodniowo, a jego nauczycielką była sama M. Słowikowska. Jeśli chodzi o plan nauczania szkoły, w roku szkolnym 1912/13 oprócz przedmiotów podstawowych, uruchamiając klasę siódmą, wprowadzono do niej pedagogikę i geografję matematyczną.

Tabela 7. Tygodniowa siatka godzin w szkole M. Słowikowskiej w roku szkolnym 1911/12

Lp.	Nazwa przedmiotu	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV	Klasa V	Klasa VI	Ogółem
1.	Religia	2	2	2	2	2	2	12
2.	J. rosyjski	6	5	5	4	4	4	28
3.	J. francuski	4	4	4	3	4	4	23
4.	J. niemiecki	4	4	4	3	4	4	23
5.	J. polski	2	2	2	2	2	2	12
6.	Historia	-	-	2	3	3	4	12
7.	Geografia	2	2	2	2	2	-	10
8.	Matematyka	3	3	3	3	3	4	19
9.	Fizyka	-	-	-	-	-	3	3
10.	Przyrodznawstwo	-	-	-	2	2	-	4
11.	Kaligrafia	2	2	-	-	-	-	4
12.	Rysunek	2	2	2	2	2	2	12
13.	Prace ręczne	-	2	2	2	2	1	9
14.	Higiena	-	-	-	-	-	1	1

Źródło: APL, LDS, sygn. 2446.

W roku szkolnym 1912/13 nauczycielami religii byli: dla uczennic wyznania rzymskokatolickiego: ks. Bonawentura Metler, dla Żydów — Markus Leder, a dla prawosławnych ks. Daniel Tużyk. Nauczycielem matematyki, fizyki i geografii matematycznej był W. Kwaśniewski. Języków obcych nauczali: języka francuskiego nauczycielki T. Flaksberger i O. Straszkiwicz, a języka niemieckiego J. Ligental. Nauczycielką kaligrafii była A. Stanisławska, a rysunku B. Barczycka, natomiast prac ręcznych uczyła L. Grzebisz. Historii, geografii i pedagogiki uczył N. Balabaszczewicz, a nauczycielem przyrodznawstwa i higieny został lekarz szkolny S. Bem. Języka rosyjskiego w szkole M. Słowikowskiej uczył kierownik szkoły W. Blousow oraz nauczyciel N. Lebedew a języka polskiego nauczala M. Słowikowska⁴⁹.

⁴⁸ J. Prüffer, dz. cyt., s. 14.

⁴⁹ APL, LDS, sygn., 2446, k. 332.

Liczba uczennic w szkole rocznie kształtowała się ona na poziomie 200. W większości były to Żydówki. Ilustruje to poniższa tabela.

Tabela 8. Struktura wyznaniowa uczennic szkoły M. Słowikowskiej

Wyznanie religijne	Rok szkolny		
	1911r.	1912 r.	1913 r.
Katolickie	76	89	82
Mojżeszowe	94	84	104
Prawosławne	23	30	34
Luterańskie	3	2	-
Inne	-	-	5
Liczba uczennic ogółem	196	205	225

Źródło: APL, ŁDS, sygn. 2446, k. 114, 177, sygn. 2447, k. 37

Drugą szkołą średnią, która powstała w Częstochowie w 1908 r., był żeński zakład naukowy Leonii Komar. Niestety, z uwagi na brak zachowanego materiału archiwalnego niewiele można o niej powiedzieć. Wiadomo, że szkoła ta została założona przy ul. Szkolnej 13 i początkowo posiadała tylko klasę wstępną i trzy klasy gimnazjalne⁵⁰. W roku szkolnym 1913/14 do szkoły tej uczęszczały 272 uczennice, a personel nauczycielski składał się z 20 osób. Podobnie przedstawiała się sytuacja w roku 1915/16⁵¹.

Na zakończenie należy podkreślić, że rozwój częstochowskiego szkolnictwa średniego rozpoczął się dość późno, bo dopiero pod koniec XIX wieku, natomiast szkoły średnie, które wtedy zaczęły powstawać, oprócz gimnazjum rządowego były szkołami prywatnymi.

W związku z sytuacją społeczno-polityczną w Królestwie Polskim i związaną z nią rusyfikacją w większości szkół językiem wykładowym był j. rosyjski. Język polski był degradowany, najczęściej nauczano go w wymiarze dwóch godzin tygodniowo.

W planach nauczania kładziono nacisk głównie na naukę języków obcych oraz w niektórych szkołach na przedmioty przyrodnicze. W szkołach funkcjonowały także klasy przygotowawcze, w których przed podjęciem nauki właściwej nauczano liczenia i pisania. Jeżeli chodzi o organizację nauczania, stosowano system sześciodniowy, w którym zajęcia odbywały się od poniedziałku do soboty.

Ważnym momentem w dziejach częstochowskiego szkolnictwa średniego był rok 1905, kiedy to na fali strajku szkolnego powstały dwie polskie szkoły średnie — gimnazjum W. Kuropatwińskiego (późniejsze gimnazjum G. Kościń-

⁵⁰ *Przewodnik po Częstochowie i okolicy...*, s. 59.

⁵¹ J. Prüffer, dz. cyt., s.13 – 17.

skiego) oraz gimnazjum Cz. Bagińskiego. Były to szkoły z wykładowym językiem ojczystym, zatrudniające, jak na przykład gimnazjum W. Kuropatwińskiego, znakomitą kadrę pedagogiczną, do której zaliczały się między innymi znane i cenione za działalność społeczną i edukacyjną osoby, jak np.: M. Wigurski, dr S. Nowak czy dr W. Biegański.